

Ahmet Cevdet Paşa

TÜRKİYE DIYANET VAKFI YAYINLARI

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 232

AHMET CEVDET PAŞA

(1823 - 1895)

(Sempozyum : 9-11 Haziran 1995)

ANKARA
1997

Rusya Türklerinin Mecelle Hazırlama Girişimleri

Seyfettin ERŞAHİN

Bu başlık altında Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) başkanlığında hazırlanan Mecelle'nin müslüman Türk dünyasına etkisinin ne olduğu sorusunu az da olsa cevap olabilecek bir proje anlatılacaktır. Ancak konuya girmeden önce böyle bir projenin ortaya çıkmasının tarihî ve fikrî arka planını kısaca hatırlatmak istiyoruz.

Bilindiği gibi, İslâmîyet 9. yüzyıl başlarında bugün Tatarların yaşadığı İdil (Volga) bölgesine ulaştı. İdil boyunda siyasî hâkimiyet kuran *Bulgar Devleti* (7-15. yüzyıl) hanlarından *Almuş'un* 920/921'de İslâmîyeti kabul etmesiyle Türk dünyasında ilk bağımsız İslâmî devleti doğmuş oldu⁽¹⁾. İslâmîyet 11-12. yüzyıllarda bugünkü başkırtların yaşadığı Ural bölgesinde de hâkim dini hâline geldi. Buradan, daha ziyade müslüman tüccarlar yoluyla Sirderya'nın kuzeyinde yaşayan Kazakların bulunduğu topraklara, oradan Kırgızların yaşadıkları dağlara ve nihayet 12. yüzyıl sonlarında Doğu Türkistan'a kadar yayıldı. İslâm güneyden de 8. yüzyılın başlarından itibaren Maverâünnehir'e ulaşmıştı. Bu bölgeler kısa sürede İslâm dünyasının en önemli kültür merkezleri hâline geldiler.

Moğol istilasından sonra Kıpçak Bozkırlarında Altın ordu (1237-1502) kuruldu. Bu devletin toprakları 1241'de İdil'in aşağı mecrasındaki Saray'ı içine alacak kadar genişledi. Altın Ordu hanlarından Canı Bek'in 1357'de ölümünden sonra Altın Ordu topraklarında Kazan Hanlığı (1437-1552), Asrtahan Hanlığı (1466-1556) ve Sibir Hanlığı (1437-1683) gibi küçük hanlıklar kuruldu. Ne var ki, 16. yüzyıl ortalarında deniz yollarının keşfiyle ipek ve baharat yollarının önemini kaybetmesi sözkonusu hanlıkları bir yandan ekonomik bakımdan zayıflatırken öte

(1) Ramazan Şeşen, *Onuncu Asırda Türkistan'da Bir İslâm Seyyahı İbn Fazlan Seyahatnâmesi* Tercümesi, İstanbul, 1977, Nadir Devlet, "İslâmîyeti Resmen Kabul Eden İlk Türk Devleti: İtil-Bulgarları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 1987, IX.313-314, Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara, 1994, 63-79.

yandan siyasî çalkantılara yol açtı. Bu arada Ruslar Moskova Knezliği önderliğinde bölgede hâkim güç olarak belirip müslüman Türk bölgelerinde yayılmaya giriştiler. Türk illerinde 1552'de Kazan Hanlığı'nın istilası ile başlayan Rus yayılması 1890'larda Pamir yaylalarının işgalıyla tamamlandı.

Bu zaman zarfında Ruslar hâkimiyetleri altında bulundurdıkları müslümanlara hıristiyanlaştırmadan Ruslaştırmaya kadar bir dizi asimilasyon politikaları uyguladılar⁽²⁾. Ancak bunların hemen hiçbirisi başarılı olamadı. Ruslar müslümanlara karşı uyguladıkları baskı politikalarından sonuç alamayınca zaman zaman ılımlı politikalar izlediler. Bu çerçevede Çariçe II. Katherina zamanında 1788'de ilk defa müslümanlar için *Orenburg Muhammedi Ruhani İdaresi*⁽³⁾ veya başka bir söyleyişle *Mahkeme-i Şer'iye* adıyla bir dini kurumun vücut bulmasına izin verildi. Mahkeme-i Şer'iye müslümanları tek resmî kurumu olarak ibadet yerlerinin yönetimi, müslümanlar arasındaki davaların halli, din eğitimi gibi konulardan sorumlu tutuldu.

Rus istilası Türk dünyasında siyasî ve ekonomik geriliğe yol açarken 19. yüzyıldan itibaren düşünce dünyasında bir canlanma görülmeye başlandı. Kazan'da ve diğer Tatar şehirlerinde, geleneksel düşünce anlayışına karşı, İslâm'ı teknik alanlardaki yeniliklerle bağdaştırabilecek, dünyadaki sosyo-ekonomik ve sosyo-politik gelişmeler içinde müslümanları ayakta tutabilecek yorumlara yönelen bir hareket ortaya çıktı. Bu hareketin çıkış yeri olan Kazan bölgesi müslümanları 19. yüzyılda İslâm dünyasındaki genel uyanıştan etkilendikleri gibi bu uyanışın belli bir dönemde belirleyicileri de oldular. Bu yüzyılda Tatarlar Türkistan, Osmanlı Devleti Mısır ve Hindistan gibi İslâm dünyasının önemli fikir merkezleriyle sıkı ilişkiye girdiler. Kuzey Türkleri ile Osmanlı Devleti arasında kültürel ilişkiler bütün zorluklara rağmen hiç bir zaman kesilmedi. Bu bölgenin müslümanları, diğer seyahatler yanında, özellikle hac seferlerini *halife-i müslimini* görmek gerekçesiyle İstanbul üzerinden

(2) Rusların Kazan Tatarlarına karşı uyguladıkları hıristiyanlaştırma politikaları için bkz., Azade-Ayşe Rorlich, *The Volga Tatars. A Profile in National Resilience*, California, 1986, 37-48.

(3) Rusça adı *Orenburgskoye mogametanskoye Dukhovnoye Sobraniye* olan bu kurum kısa süre sonra Ufa şehrine nakledildiğinden dolayı Rusya müslümanları arasında daha çok *Ufa Müftülüğü*, *Ufa Mahkeme-i Şer'iyesi* veya sadece *Mahkeme-i Şer'iye* gibi adlarla meşhur olmuştur. Abdullah Battal Taymas, *Kazan Türkleri*, Ankara 1966, 99-100, 1917 Bolşevik Devrimine kadar ayakta kalmayı başarabilen bu kurum o tarihten itibaren *Rusya Müslümanları Merkez Diniye Nezareti* olarak varlığını sürdürmüştür.

yaparak bu ilişkileri sıcak tutmaya çalıştılar⁽⁴⁾. Bu hareketin önderleri Tatar ulemasından Şihabeddin Mercani (1818-1889) ve diğerleri idi. Bunlar karşı karşıya kaldıkları meseleleri İslâm'ın ana kaynakları olan Kur'an ve hadise başvurarak çözmeyi amaçlıyorlardı. Kırım Tatarlarından İsmail Gaspıralı'nın (1851-1914) da katılmasıyla hareket yeni bir boyut kazandı. Gaspıralı'nın medreselerde *usul-i cedid* adını verdiği bir metod uygulamasıyla *Cedidçilik* adıyla bilinen hareket bütün İslâm dünyasında takdirle karşılanır bir boyut kazandı⁽⁵⁾. Cedidçilerin gayretleri ile Rusya İmparatorluğu hâkimiyetinde bulunan müslümanların kültür ve düşünce düzeyi 20. yüzyılın başlarında İslâm dünyasının çoğu yerinden daha üstün bir hâle geldi.

1905 yılında, Rusların Japonlar karşısında yenilmesinden sonra, yapılan bir dizi kanunî ve idarî düzenlemelerle Rusya İmparatorluğu'nda *Meşrutiyet Dönemi* (1905-1917) başladı. Bu kısmi hürriyet ortamında Türkler dinî, siyasî ve kültürel haklarını almak için çalışmalar yaptılar⁽⁶⁾. 1905 Devrimi sonrasında müslümanlar dinî hürriyetlerinin kendilerine yeterli düzeye getirilmesini isteyince II. Katherina zamanında kurulan Mahkeme-i Şer'îye'nin yeniden teşkilatlandırılması ve yetkilerinin genişletilmesi gündeme geldi. Bu arada bazı müslüman aydınlar ve ulema Mahkeme-i Şer'îye'nin yetkilerinin artırılmasının da problemlerini çözmeye yetmeyeceğinin farkına vardılar. Müslümanlar aile anlaşmazlıkları ile ilgili davaların hallinin Mahkeme-i Şer'îye verilmesini ve meselelerinin İslâm hukukuna göre çözülmesini talep ediyorlardı. Ancak bu konuda selefin hazırladığı İslâm fıkıh kitaplarının içerik ve düzen bakımından yetersiz olup olmadığı konusu gündeme geldi ve tartışmalar başladı. Bu tartışmalara katılanların başında Rızaeddin b. Fahreddin (1859-1936)⁽⁷⁾ geliyordu. O, 10-15 Nisan 1905'de Ufa'da

(4) Osmanlı Türklerinin 19. yüzyılda Rusya müslümanları üzerine olan fikrî etkileri için bkz., Rızaeddin b. Fahreddin, *Ahmed Mithad Efendi*, Orenburg, 1913, 119-121.

(5) Mehmet Saray, *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey*, Ankara, 1987. Nadir Devlet; *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Ankara, 1988; Alan W. Fisher, "İsmail Gaspıralı, Model Leader for Asia", Edward J. Lazzerini, *İsmail Bey Gaspıralı: the Discourse of Modernism and the Russians*, *Tatars of the Crimea*, ed. Edward Allworth, London, 1988, 11-26. Edward J. Lazzerini, *İsmail Bey Gaspıralı's Prevodchik Tercüman: A Clarton of Modernism*. *Central Asian Monuments*, ed. Hasan B. Paksoy, İstanbul, 1922, 143-156.

(6) Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara, 1985.

(7) Kazan Türklerinin yetiştirdiği büyük ve yenilikçi âlimlerden olan Rızaeddin b. Fahreddin Samara ilinin Bûgölme kazasına bağlı bir köyde ulema ailesinin bir ferdi olarak 1859 yılında dünyaya geldi. Kendini, dinî ilimlerde iyi yetiştiren Rızaeddin 1891'de Mahkeme-i Şer'îye'ye kadî tayin edildi. Bu görevinden 1906'da ayrılarak yazı ve yayım hayatına başlamış ve çok sayıda eser vermiştir. Sonra tekrar 1922'de Merkez Diniye

toplanan Ulema Kurultayı'na sunduğu lâyhada İslâm hukukunun yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini şu cümlelerle dile getiriyordu:

Mahkeme-i Şer'îye İdaresi'nin başvuru kitapları olan fıkıh kitaplarını ve şeriat meselelerini ıslah etmek elbette lazımdır. Fakat bu gerçeği anlayacak olanlar azdır. Böyle büyük hizmetlere uygun ehliyetli adamlar da gayet azdır. (Mahkeme-i Şer'îye'nin) nizam yönü ıslah kılınsa da şeriat ciheti ıslah kılınmaz ise bundan sonra gelecek kadılardan ve reform edilecek Mahkeme-i Şer'îye'den hiç fayda çıkmaz."⁽⁸⁾.

Rızaeddin b. Fahreddin 1906 yılında kaleme aldığı *Rusya Müslümanlarının İhtiyaçları ve Onlar Hakkında İntikad* adlı eserinde aile anlaşmazlıklarının çözümünde yetersiz kılınabileceğini vurgulayarak konuya geleneksel anlayışlar ve izahlardan oldukça farklı bir yaklaşım getiriyordu:

"Hukuk ilmi ilâhî esasa da dayansa kâmil akıl üzere de olsa insanların örf ve adetlerine tatbik edilmesi lazımdır. Fakat insanların örf ve adetleri yüzyıllar geçtikçe bir miktar tebdil olması tabiidir. Bu sebeple ilk yüzyıl nizamlarından bir çoğu bu yüzyılda, bu yüzyıl nizamlarının bir haylisi gelecek yüzyılda tebdil olunur. Magrib halkının her yüzyıl, hatta her çeyrek yüzyılda kendi nizamlarını bir derece tebdil etmeye mecbur olmalarının sebebi de bu olabilir. Zira bu ictimâ-ı beşerî kuralına göre zaruri birşeydir. Bizim hukuk ilmimize, ikinci bir tabir ile İslâm fıkıh kitaplarımızı asıl kabul edilen metinler bundan 8-9 yüzyıl önce Bağdat, Basra, Rey, Taşkent, Semerkand, Megman ve Merv şehirlerinde yazılmışlar ve tabû olarak bu yüzyıllar ve bu yerlerin örf ve adetlerine tatbik edilmişlerdi. Şimdi onların çağları ile bizim çağlarımız arasında, onların yerleri ile bizim vatanımız arasında büyük farklılıklar ortaya çıktı ve onların bazı maddelerinin bizlere tatbiki mümkün değildir."⁽⁹⁾

Burada açıkça görüldüğü gibi, hukukun değişen şartlara göre

Nezaretî Müftülüğüne getirilmiş ve 1936 yılında ölünceye kadar bu görevde kalmıştır. O, Rusya müslümanlarının en açık fikirli din, bilim ve fikir adamlarından biriydi. Cedidçiliğin 20. yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden olan ve Rıza Kadı adıyla da meşhur olan Rızaeddin b. Fahreddin'in fikri mirası hâlâ canlılığını ve etkisini korumaktadır. Bkz. *Yana Millî Yol*, Y, 1:8, Sayı: 7-8 (101), 1936, (Müftü Rızaeddin b. Fahrettin Hazretleri adlı özel sayı), A. Battal-Taymas, *Kazanlı Türk Meşhurlarından Rızaeddin Fahreddinoğlu, Kişiliği, Fikir Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, 1958; Saadet Çağatay, *Müftü Rızaeddin bin Fahreddin*" Türk Kültürü, sayı 291, 1987.

(8) Musa Carullah, *Islahat Esasları*, Petrograd, 1917, 53.

(9) Rızaeddin b. Fahreddin, *Rusya Müslümanlarının İhtiyaçları ve Onlar Hakkında İntikad*, Orenburg, 1906, 31.

düzenlenmesi gerektiğini söyleyen Rızaeddin Efendi, yeni meseleler karşısında doğrudan Kur'ân-ı Kerim ve hadislerle başvurarak hüküm çıkarmak lazım geldiğini ancak bugünkü müslüman hâkimlerin bunu yapabilecek ilmi güçleri olmadığını belirtir ve konuyu şöyle bağlar:

“Bu tenkidlerinizi özetleyecek olursak, 1. Aile anlaşmazlıklarını çözmeye fıkıh kitaplarımız yeterli değildir; 2. Fıkıh kitaplarımızda olan bazı şeylerin uygulanması bu zamanda bizler için mümkün değildir; 3. Bunların zamana uygun olarak tagyir ve tebdilli caizdir; 4. Aile anlaşmazlıklarını çözmek dinî işlerdendir; 5. Eğer hükümet teklif ederse başvuru kitabı olmaya layık bir kitap hazırlanması mümkündür.⁽¹⁰⁾

Bulunduğu çevreye göre oldukça ileri sayılabilecek olan bu tesbitler ve teklifler bir süre sonra Rusya müslümanları arasında makes buldu. Rızaeddin b. Fahreddin her ne kadar bu konuda kendilerine örnek olabilecek bir çalışmadan söz etmemişse de İsmail Gaspıralı, kendi gazetesini Tercüman'da 1909 yazında yayınladığı bir makalesinde Osmanlı örneği esas alınarak İslâm fikhının Rusya müslümanları tarafından kodifike edilebileceğini hatırlattı. Ona göre Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) başkanlığında hazırlanan *Mecelle-i Ahkam-ı Adliye* incelenerek, benzeri bir çalışmanın Rusya'da yaşayan İslâm uleması tarafından ortaya konması gerektiğini belirtti⁽¹¹⁾. Bu arada Rızaeddin b. Fahreddin meselenin arkasını bırakmadı ve bu konuda kendi gözetiminde Musa Carullah'a bir eser yazdırdı. Musa Carullah 1910 yılında *Kavaid-i Fıkhiyye* adlı eseri yazdı⁽¹²⁾. O bu eserinde Mecelle'nin başındaki ilk 100 külli kaide dahil 201 fikhî kaideyi ayet, hadis ve fer'i fıkıhla açıkladı⁽¹³⁾. Carullah Kavaid-i Fıkhiyye'nin kapağına yazdığı bir açıklamada Rızaeddin Efendi'nin konuya katkısına şöyle işaret etmektedir:

“Üstad-ı muhterem Rızaeddin Efendi Hazretlerinin ilmi meclislerinden istifade etmeye muvaffak oldum. Üstad Hazretleri Şer'i-Şerif'in ittisana, Ahkam-ı Şer'iyye Mecellesi'nin Rusya müslümanları için fevkalade lüzumuna ve ehemmiyetine dair en müessir sözlerini her zaman bana ilga edip büyük bir hizmeti iltizam etmeye davet eder gibi bana hitap ederlerdi.”

Bu ön çalışmalar ve tartışmalarla Rusya müslümanları, 1917 Şubatında gerçekleştirilen Burjuva ihtilâli ile başlayıp 1917 Ekim'inde gerçekleştirilen Bolşevik İhtilâli ile biten bir ara mücadele dönemine

(10) Rızaeddin b. Fahreddin, 33.

(11) Rorlich, 57.

(12) Musa Carullah Bigiyef, *Kavaid-i Fıkhiyye*, Kazan, 1328/1910.

(13) Mehmet Görmez, *Musa Carullah Bigiyef*, Ankara, 1994, 60, 193-194.

girdiler. Bu zaman zarfında çok yoğun çalışmalar ve faaliyetlerde bulundular. Meselelerini görüşmek için Rusya İmparatorluğu'ndaki bütün müslümanlar Moskova'da 1-11 Mayıs 1917'de Rusya Müslümanları I. Kongresi'ni gerçekleştirdiler. Burada Mahkeme-i Şer'îye ve dini-medenî işler konusu geniş bir şekilde tartışıldı ve Rusya müslümanları ilk defa kendi özgür iradeleri ile müftülerini seçtiler⁽¹⁴⁾. Bu toplantıda Mahkeme-i Şer'îye için seçilen yeni heyet 9-15 Ramazan 1335/15-22 Haziran 1917'de Ufa'da dinî ve ilmî işleri görüşmek üzere toplanıp bir lâyiha hazırladı⁽¹⁵⁾. Hazırlanan bu layihada Rusya müslümanlarının uzun yıllardan beri tartıştıkları fıkhi kodifike etme konusu ele alındı ve bununla ilgili bir proje hazırlandı. Projede böyle bir mecelle hazırlamanın zarureti, telif ve hazırlama usûlü, telif heyetinin kimlerden oluşacağı ve Mecelle'nin masrafları ayrıntılarıyla belirtildi. Böyle bir projenin hazırlanma sebebi şöyle ifade ediliyordu:

"Mecelle-i Ahkam-ı Şer'îyye'nin Zarureti:

Fetva kitaplarının çokluğu ve onlarda bulunan rivayetlerin çeşitliliği ve o kitaplarının çoğunun Irak, Maverâünnehir ve Hindistan gibi yabancı halkların hayat ve maişetlerine göre yazıldığından bizim Rusya müslümanlarının hayatına tatbikinin zorluğu gerek mahkeme erbabı ve gerekse etrafta bulunan ulema ve müderrisler tarafından fetva bablarında ıztıraba mucib oluyor. Sınırsız olayların bazılarının cevaplarını kitaplarda bulunan rivayetlerle çözmek mümkün olmadığından, bazı rivayetlerin ise iktiza-yı zaman ve ahvalle münasebeti bulunmadığından aşağıda zikredilecek usûl üzere kaleme alınacak sika ve mutemet Mecelle'nin çok zamandan beri ihtiyacı hissediliyordu."⁽¹⁶⁾

Açıkça görüldüğü gibi burada da Mecelle'nin hazırlanma sebebi olarak eski fıkıh kitaplarının çağın ihtiyaçlarını karşılamada yetersiz kalması gösterilmektedir. Söz konusu Mecelle'nin hazırlanmasında izlenecek yol ve esas alınacak örnek de şöyle belirtilmektedir: *"Osmanlı Türkleri bu konuda hazırlık yapıp bundan elli altmış yıl önce Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye'yi ortaya koydular"*⁽¹⁷⁾.

(14) *Rusya'da Birinci Müslüman Kongresi Tutanakları*, haz., İhsan Ilgar, Ankara, 1988, 209-223, 349 vd.

(15) *Rusya Müslümanlarının İkinci Umumi İyeczine Mahkeme-i Şer'îye Tarafından Daklad*, Ufa, 1917. (Bundan sonra kısaca Mahkeme-i Şer'îye Tarafından Daklad olarak gösterilecektir.)

(16) Mahkeme-i Şer'îye Tarafından Daklad, 24.

(17) Mahkeme-i Şer'îye Tarafından Daklad, 24.

Mecelle'nin telif ve hazırlanma usûlünde temel teşkil edecek kurallar şunlardır:

1. *Mecelle-i Ahkam-ı Şer'iyye'yi telifte Kur'an ve sünnet-i mutahhara esas alınır.*

2. *Kolaylıkla inceleme ve ulaşmak için vilayetimizde bulunan Hanefi mezhebi kitaplarından en mutemet olan Hanefi kitapları kaynak olarak kullanılır.*

3. *Maliki, Şafi, Hanbeli ve diğer Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat kitapları da göz önünde bulundurularak Hanefi kitaplarında rivayetleri açık olmayan maddelerde söz konusu mezheplerin rivayetleri ele alınır⁽¹⁸⁾.*

4. *Bazı olaylarda zaman ve ahvâl Hanefi mezhebinden başkalarının rivayetleri daha uygun ve münasip görülse onlar alınır.*

5. *Hiçbir mezhepte cevabı bulunamayan meseleler ortaya çıksa veya mezheplerde hükmü olup da hayatımıza tatbik edilmesi mümkün olmasa Mecelle'yi telif için seçilecek heyet o meselelerde usul-i şer'iyyeden istinbat ve istihraç hakkına malik olurlar. Kendileri çözemedikleri meselelerde ilgili âlimleri çağırırlar.*

6. *Fikhi meselelerin mümkün olduğu kadar şimdiki Avrupa fıkıh ve hukukuna intibakı beklendiğinde ve istendiğinde meclise hukuk âlimleri de çağırılıp istişare edilir ve rivayetler arasında Avrupa hukuk âlimlerinin fikri ile en iyi uyuşanı tercih edilir. Mecelle-i Ahkam-ı Şer'iyye tamamlandıktan sonra Mahkeme-i Şer'iye huzurunda bulunan ulema cemiyeti tarafından muhakeme edilip tasdik edilir⁽¹⁹⁾.*

Bu hazırlanacak kitabın içereceği konular ise "Mecelle-i Ahkam-ı Şer'iyye'de namaz, oruç ve zekattan önemli meseleler, muamalatın itik ve cihattan başka kısımlar da ukubat kısmı tamamen alınır"⁽²⁰⁾ şeklinde ifade edilmektedir. Burada üzerinde durmak istediğimiz hususlardan birisi şudur. Bilindiği gibi Ruslar istila ettikleri Türk illerinde, kendilerinde hâlâ yürürlükte olmasına rağmen, köleliği kaldırmışlardır⁽²¹⁾.

(18) Bu ifadeler Mecelle'de yer alan ifadelerden daha ileri ve cesaretlidir. Çünkü Mecelle'nin "Esbab-ı Mucibe Mazbatası'nda "...maddeler hakkında Hanefi Mezhebi büyüklerinin muteber sözleri biraraya getirilerek..." ve "hülâsa bu Mecellede Hanefi Mezhebi'nin dışına çıkılmayıp" ifadeleriyle Hanefi Mezhebi esas alınmış ve bu mezhebin zamana daha uygun olduğu da vurgulanarak tek mezhep üzerine hazırlanmaya çalışılmıştır. Mecelle, (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye, haz., Ali Himmet Berki, İstanbul, 1977, 10-12.

(19) Mahkeme-i Şer'iye Tarafından Daklad, 24-25.

(20) Mahkeme-i Şer'iye Tarafından Daklad, 25.

(21) Ruslar hâkimiyetleri altına aldıkları Türk topraklarının halkı ile yaptıkları her anlaşmada muhakkak köleliğin kaldırılmasını şart koşuyorlardı. İsmail Bey Gasprinski, Ruskoye Musulmastvo, Simferopol, 1881, (Tıpkı basım Society for Central Asian Studies tarafından Oxford'da 1985'te yapılmıştır.) 27; A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkîli (Türkistan) ve Yakın Tarihi*, İstanbul, 1981, II. baskı, 239.

Muhtemelen bunu göz önünde bulunduran Rusya müslümanları hazırlayacakları bir fıkıh kitabında bu konuya yer vermeyi lüzumlu görmemişlerdir veya Rus resmi makamlarının böyle bir konuya kitapta yer verilmesiyle konunun canlanmasından rahatsız olabilecekleri endişesi hâkim olmuştur. Bunun yanında klâsik fıkıh kitaplarında bulunan cihat konusu da kitap dışında tutulmuştur. Kanatımızca, bunun da arkasında yatan mülâhazalar şunlar olabilir. Gayr-i müslimlerin hâkimiyetinde yaşayan müslümanların resmi bir kurumunun sosyal barışı ve istikrarı bozacağı endişesiyle böyle bir konuya kitapta yer vermeyi uygun görmeyeceği gibi, yine Ruslardan gelen bir baskı veya talepten dolayı da dışarıda konu tutulmuş olabilir. Nitekim o bölgelerde Ruslar daima müslümanları ve İslâm'ı cihat talimatından dolayı saldırganlıkla itham etmekteydiler⁽²²⁾.

Mecelle'nin hazırlanabilmesi için Mahkeme-i Şer'îye bünyesinde *Mecelle-i Ahkam-ı Şer'îyye Hazırlama Şubesi* kurulacaktı. Bu şube ise telif çalışmalarını yürütecekti. Telif heyeti için seçilecek ulema içinde Türkistan ve Kazakistan'dan da âlimlerin olması kararlaştırıldı ve şu isimler telif heyeti olarak önerildi: 1. Alimcan Barudi (Mayıs 1917 Rusya Müslümanları I. Kongresi'nde Mahkeme-i Şer'îye müftüsü olarak seçildi.), 2. Rızaeddin b. Fahreddin (din âlimi, kadı), 3. Hasan Ata Abeşi (Kadı), 4. Necip Tunteri (din âlimi), 5. Ziyaeddin Kemali (müderris, kadı), 6. Musa Carullah Bigiyef (müderris, alim), 7. Murad Mekki (din âlimi), 8. Salihcan Ormanef (kadı), 9. Hucetü'lislâm Mahmud ef (din âlimi), 10. Sabir Hasanef (din alimi)⁽²³⁾.

Böyle bir projenin hayata geçirilebilmesi için gerekli olan maddi kaynak da yine Mahkeme-i Şer'îye tarafından sağlanacaktı. Buna göre:

"1. Telif heyetine kalem ücreti ve Mecelle'nin başka masraflarını Mahkeme-i Şer'îye temin eder.

2. Mahkeme-i Şer'îye seçilen heyetin gerekli zamanlarda ve uygun yerlerde toplanıp çalışmasına yardım eder. Ayrıca üyelere düşen görevlerin zamanında yapılmasını dikkatle takip eder.

3. Mecelle'nin hızla ortaya çıkması istendiğinden en fazla 3 yıl içinde tertip ve telifi ve bilfiil basımının tamamlanmasına çalışır."⁽²⁴⁾

(22) Söz gelimi Ruslar tarafından İslâm aleyhinde 1871-1886 yazılan eserlerden birisi "Cihad Hakkında Müslümanların Talimatı" adını taşıyordu. Bkz. *Rusya'da Müslümanlar yahut Tatar Akvamının Tarihçesi*. Mısır'da 1318/1900, 55-56. (Adı saklı tutulan Kazanlı bir alimin kaleme aldığı bu eser Salih Cemal tarafından Osmanlı Türkçesine aktarılarak basılmıştır.)

(23) Mahkeme-i Şer'îye Tarafından Daklad, 25.

(24) Mahkeme-i Şer'îye Tarafından Daklad, 26.

İslâm dünyasında o tarihe kadar fıkıhın kodifike edilmesiyle ilgili girişimler ve çalışmalar içinde Rusya Türklerinin bu projesi belki de en ileri adımlardandır. Yukarıda işaret ettiğimiz gibi, Osmanlı Mecellesi hazırlanırken Hanefi mezhebinin dışına çıkılması bile göze alınmazken bu projede Ehl-i Sünnet mezheplerinin hepsinden yararlanılabileceği vurgulanmaktadır. Ayrıca daha da önemlisi hazırlanacak kitabın Avrupa hukukuna intibakı göz önünde bulundurulacak ve gerektiğinde Avrupa hukuku alimleri ile istişarelerde bulunulacaktır. Bir de bu mecelle projesinde müslümanların fetva kitaplarından zaman ve ahvale en uygun olan fetvalar seçilecektir. Bütün bunlar o yıllarda Rusya müslümanları arasındaki fikrî hayatın yüksek düzeyini ve canlılığını açıkça göstermektedir.

Bu teklifle ilgili olarak vurgulanması gereken en önemli hususlardan birisi de projenin ceditci bir ulema grubu tarafından hazırlanmış olmasıdır. Başından beri konuyu gündeme getirenlerden Rızaeddin b. Fahreddin ve Musa Carullah ceditçi ulemadandır. Ayrıca Mahkeme-i Şer'iyе'nin telif heyetine teklif ettiği isimlerin hemen tamamı da yine ceditçilerden oluşmaktadır. Bu yönüyle bu proje Rusya müslümanların genelinin değil, daha ziyade ceditçiler grubunun görüşlerini yansıtmaktadır. Büyük bir ihtimalle kadimcileri böyle bir teklife sıcak bakmıyorlardı veya en azından bazı noktalara itirazları vardı. Şimdilik elimizde bu noktaları aydınlatacak yeterli bilgi ve belge bulunmamaktadır.

1917 Ekiminde gerçekleştirilen Bolşevik ihtilâli maalesef böyle bir projenin hayata geçirilmesine imkân tanımamıştır.